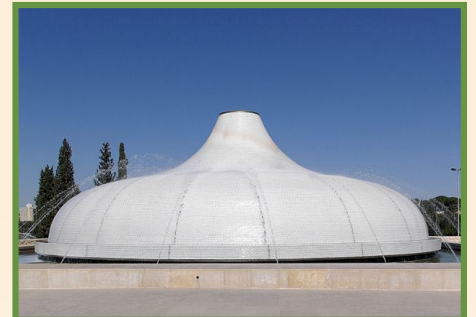
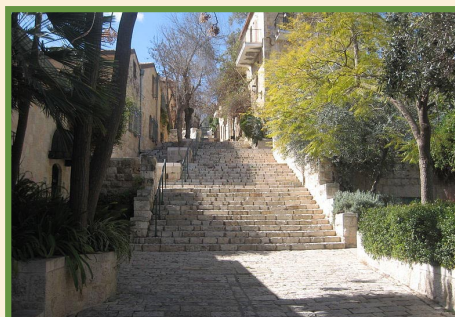

מדינת ישראל
משרד החינוך

חידון הילדים ירושלים שלי

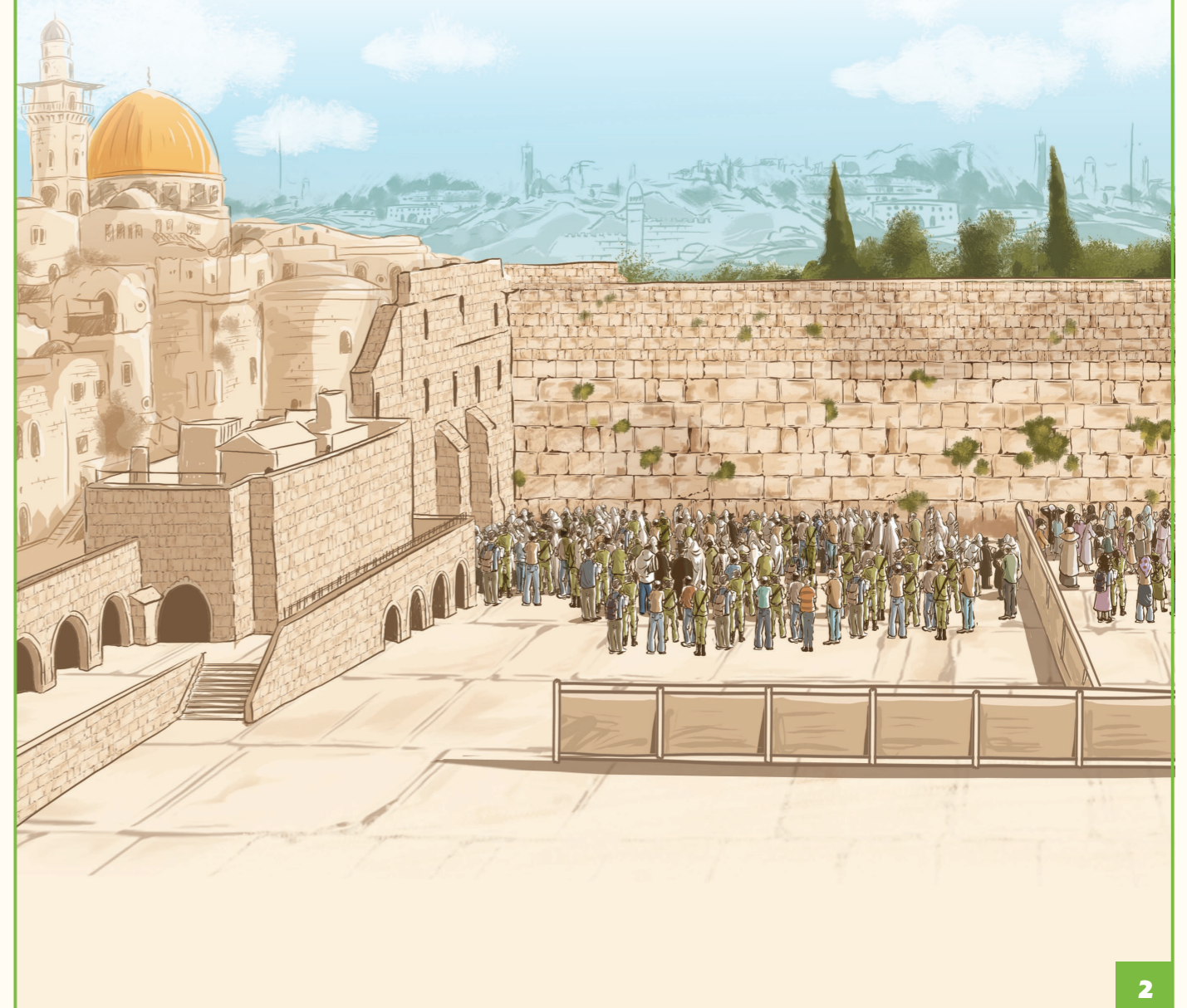
חידון מחוזי לתלמידי כיתות ה' במערכת החינוך

מפגש עם העיר ירושלים לדורותיה, הלשון העברית, אישים, מבנים וערכים

מקראה שניה

תוכן עניינים:

- פרק א':** העיר העתיקה וסביבותיה.....3-7
פרק ב': ספורן של השכונות הראשונות מחוץ לחומה.....8-9
פרק ג': לשון עברית, אישים, מבנים וערכים בירושלים.....10-15

פרק א':

העיר העתיקה וסביבותיה

העיר העתיקה היא החלק שבתוף החומות שבנה סולימאן המפאך, ובו התגוררו לאורך הדורות תושבי ירושלים, יהודים ושאינם יהודים. העיר העתיקה מחלקת לרבעים:

הרבע היהודי

שוכן בדרום-מזרח העיר העתיקה. מתגוררים בו כ-6,000 תושבים, רובם יהודים-דתיים, ושוכנים בו בתי מגורים, מבני דת יהודיים, אתרי ארכאולוגיה ותירות, חניות מזכרות וינדאיקה ומסעדות. היהודים הראשונים בירושלים התיישבו בעיר דוד לפני כ-3,000 שנה, עם כבושה בידי דוד המלך. בימי בית-המקדש הראשון והשני התפשטה האכלוסיה היהודית למרחב ירושלים הקדומה כלה. לאחר חרבן הבית השני, בשנת 70 לספירה, החלה להתיישב בירושלים אכלוסיה זרה, וקהלה יהודית קטנה נותרה בשוליו הדרומיים של הר ציון. לאחר מרד בר-כוכבא, בשנת 135, גרשה אף קהלה זו ועל חרבות

ירושלים הוקמה העיר איליה קפיטולינה. במשך כל התקופה הביזנטית לא הרשו יהודים להתגורר בעיר. היהודים שבו לירושלים רק עם כבושה בידי המוסלמים בשנת 638, אך גם אז לא פנו לאזור הרבע היהודי של ימינו, אלא נאחזו שוב בהר ציון. למעשה, במשך מאות שנים שכן "הרבע היהודי" של ירושלים בהר ציון ובמורדותיו המזרחיים, סמוך לקבר דוד המלך ולכתל הדרומי. במסע הצלב הראשון, בשנת 1099, כבשו הצלבנים הנוצרים את ירושלים. הם לא התירו ליהודים לגור בירושלים, והיהודים שבו אליה רק עם נפילת ממלכת ירושלים בידי צלאח א-דין ב-1187. גם אז התקבצה הקהלה בהר ציון. באמצע המאה ה-15 נתגלע סכסוך מר בין יהודים לנזירים פרנציסקנים בדבר החזקה על קבר דוד המלך בהר ציון. שליטי העיר הממלוכים שמו קץ לסכסוך, בכך שגרשו את הנצרים מהמקום והפכוהו למסגד. הנוצרים פנו לרבע הנוצרי, ואלו היהודים פנו לאזור שהיה אז ריק יחסית, בין הרבע הארמני להר הבית, בדרום-מזרח העיר. זוהי ראשיתו של הרבע היהודי במקומו המכר לנו כיום. (מידע נוסף על הרבע היהודי נמצא בחוברת א').

הרבע המסלמי

הרבע הגדול ביותר, רב תושביו מסלמים, צאצאי המתישבים שהגיעו לירושלים אחרי נצחון המוסלמים על הצלבנים בסוף המאה ה-12. בתי הרבע המסלמי נבנו קרוב ככל האפשר למקומות הקדושים לאסלאם - מסגד אל-אקצה וכפת הסלע - שנבנו לפני כ-1,300 שנה על הר הבית. נוסף לבתי המגורים נבנו סביב הר הבית מסגדים, "מדרסות" (מדרשות ללמוד אסלאם) ועוד.

הרבע הנוצרי

בו מתגוררים מזה מאות שנים נוצרים בני כתות שונות: יונים-לטינים, קופטים, אתיופים, סורים, ארמנים ואחרים. כנסית הקבר שבמרכז הרבע היא אתר קדוש ביותר לנוצרים, ולאורך הדורות בקשו נוצרים רבים להתגורר בקרבתה. בסמוך לה נבנו כנסיות, מנזרים ואכסניות עבור צלבנים נוצרים המבקרים במקומות הקדושים להם, בעבר וגם כיום.

הרבע הארמני

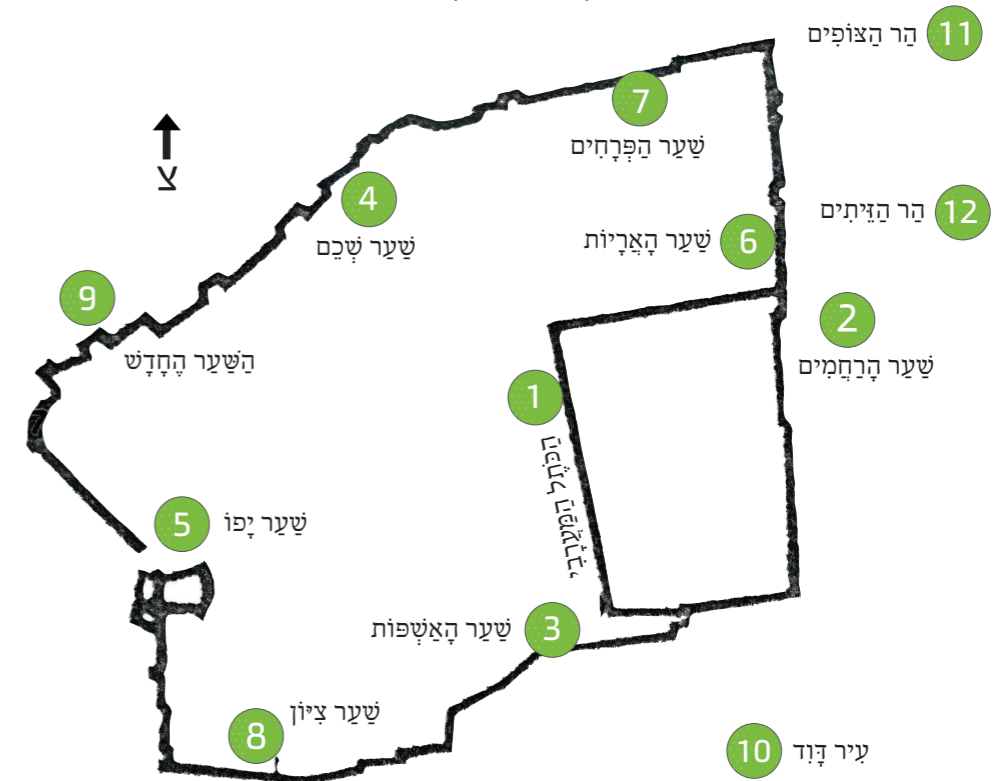
תושביו נוצרים יוצאי ארמניה שהתיישבו בירושלים, החל מהתקופה הביזנטית ובעקבות מאז התקופה הצלבנית. לעדה הארמנית תרבות מיוחדת המתבטאת בעקר בשפה הכתובה ובאמנות. זהו רבע סגור, שלתושביו מוסדות משלהם וחברה סגורה. הרבע עצמו מקף חומה פנימית, ובו כנסייה ארמנית גדולה ועתיקה.

ראשיתה של העיר

ירושלים הקדומה התפתחה מן האזור המצוי מחוץ לחומות העיר העתיקה, מדרום לאזור שנקרא בעבר "עיר יבוס", ובמהלך השנים קבל את השם "עיר דוד". העיר יבוס מזכרת כבר בתקופת האבות כעיר מבצרת, ולימים כבש אותה דוד המלך שהרחיב את השליטה באזור ואת תחומי העיר ובנה בה את ארמון המלך. שלמה המלך בנה את בית-המקדש, הרחיב עוד את העיר וכלל בתחומי החומה גם את הר הבית. במשך השנים התרחבו והצטמצמו גבולות ירושלים וחומות העיר נבנו, נהרסו ונבנו מחדש בהתאם לגדלה של העיר.

את החומה בתנאי הנוכחי שלה בנה הסלטאן סולימאן המפאך בתחלת התקופה העות'מאנית, באמצע המאה ה-16. אורך החומה 4,018 מטרים, גובהה המצמץ 12 מטרים ועבה המצמץ 2.5 מטרים. יש בה 34 מגדלי שמירה, צריחים רבים, ובמהלך השנים נבנו בה שמונה שערים, שחמשה מהם בנה הסלטאן. רב השערים נבנו עם בית שער במתכנת שערי תפנית (שער שמיד לאחר הכניסה בו יש לפנות בזווית של תשעים מעלות כדי להכנס לעיר), במטרה להקשות על מתקפות מתפרצות ולסייע בהגנה על העיר.

בפרק זה נרחיב על כמה אתרים המופיעים במפה המצורפת.

על המפה:

1. הכתל המערבי הוא שריד של חומת התמך החיצונית, שהקיפה את הר הבית בסוף תקופת בית שני. על הרחבה שבין החומות נצב בית-המקדש המרחב, שבנה הורדוס. מלבד הר הבית, הכתל המערבי הוא המקום המקדש ביותר לעם היהודי. ברחבת התפלה רואים רק חלק קטן מהכתל המערבי של חומת התמך. המשכו, מצפון, נחשף מתחת לבתי הרבע המסלמי, במנהרות הכתל.

במדרשים נאמר: "לעולם אין השכינה זזה מן הכתל המערבי" [שמות רבה ב'], פי הוא היה הקרוב ביותר לקדש הקדשים. ועוד מספר באגדות ארץ-ישראל (זאב וילנאי) שנשבע הקב"ה לכתל המערבי שלא יחרב לעולם. ומדוע? מספרת האגדה: בימי שלמה המלך חלקה עבודת בנית המקדש בין כל חלקי העם. הכתל המערבי הוקם על-ידי העניים, אשר לא יכלו לשכר פועלים ולכן עבדו והקימו אותו בעצמם. כאשר ירד אלקים להשפין שכנתו בבית-המקדש, ראה והעריף את מאמצי העניים. אז יצאה בת-קול והכריזה, שכתל העניים לא יחרב לעולם.

2. שער הרחמים נמצא בצדה המזרחי של החומה. בין המסורות הרבות הנוגעות לשער, המסורת היהודית מספרת כי דרך שער הרחמים יכנס המשיח לירושלים ויביא עמו את הגאולה. האגדה מספרת כי הסלטאן הטורקי, ששמע על מסרת זו, החליט למנוע את ביאת משיח היהודים על-ידי חסימת השער - וכך, עד היום, חסומים שני פתחי השער בלבנים.

3. שער האשפות נמצא בחומה הדרומית של ירושלים העתיקה, מדרום להר הבית. שער זה שונה מיתר השערים. סולימאן המפאך בנה את חמשת שערי העיר כך שיסיעו בהגנה על העיר, אך שער האשפות בנוי בצורה שונה, כמעבר צר ונמוך, ורב הזמן היה סגור. רק במאה ה-19, כשהחלה ההתיישבות בכפר סילוואן שבמורדות עיר דוד, פתחו השלטונות העות'מאנים את השער באפן קבוע. לאחר מלחמת ששת הימים שפצה עירית ירושלים את השער, והתאימה אותו למעבר כלי רכב. השער קרוי על-שם שער, שהיה במקום שונה בזמן שבית-המקדש היה קיים, ואשר דרכו נהגו להוציא את האפר והאשפה מבית-המקדש לנחל קדרון. שער האשפות הוא הקרוב ביותר לכתל המערבי.

4. שער שכם הוא שער מרכזי בחלקה הצפוני של החומה, ונחשב לאחד השערים היפים והמפארים בשערי ירושלים. השער פונה לכוון העיר שכם ולכן נקרא על-שמה. כיום הוא משמש בעקר את הולכי הרגל הבאים לעיר העתיקה.

5. שער יבו נמצא במרכז החומה המערבית של העיר העתיקה, סמוך למצודת דוד, והוא השער היחיד בצד זה של החומה. השער קרוי על-שם הדרך המוליכה ממנו אל העיר יפו, ששמשה

דוד" לחדש את האחיזה היהודית בסילוואן. בתים נרכשו וישבו על-ידי יהודים לצד בתי הערבים בשכונה. זהו אתר של רשות הטבע והגנים, וכיום אפשר לטיל בו באפן עצמאי או בהדרכה.

11. הר הצופים הוא הרקס התוחם את ירושלים ממזרח. הוא משמש נקדת תצפית אל העיר העתיקה מצד אחד, ואל מדבר יהודה מצד שני. בעבר, הבאים לירושלים מצפון ראו ממנו לראשונה את העיר ואת בית-המקדש. בשנת 1925 נחנכה על הר הצופים האוניברסיטה העברית, וב-1939 נפתח בית-החולים "הדסה", שפעל על ההר עד למלחמת העצמאות. במלחמת העצמאות נתק ההר מירושלים העברית והפך למבלעת ישראלית בתוף שטח ירדן. הדרך להר התנהלה בשירות בלבד.

12. הר הזיתים הוא רכס הנמצא ממזרח לירושלים, וצופה אל מקום המקדש וקדש הקדשים. מקור שמו בכרמי הזיתים שפסוהו בעבר. הוא משמש כאתר קבורה מאז ימי בית-המקדש הראשון ועד ימינו. בתקופות שבהן נאסר על היהודים להפנס לעיר העתיקה היו עולים אל הר הזיתים בחגים, צופים אל מקום המקדש החרב ומתפללים. בשנות שלטון ירדן (1948-1967) נגרם הרס רב לבית-הקברות, והוא שקם לאחר מלחמת ששת הימים. הר הזיתים קדוש גם לנוצרים, ולכן במהלך השנים נבנו עליו פנסיות רבות.

בעבר פער נמל חשובה. הוא מכנה גם "שער חברון" ו"שער דוד", על שום המבנה המכנה "מגדל דוד" המצוי בקרבתו. לשער נודעה חשיבות רבה לאורך הדורות, ובמיוחד בתקופת "היציאה מהחומות" והבניה מחוץ לחומות. במשך שנים רבות נסגרו שערי העיר העתיקה עם רדת החשכה, ועם התפתחות העיר במאה ה-19, היה שער יפו הראשון שנוותר פתוח גם בלילה. השער המקורי, שדרכו נכנסים הולכי הרגל כיום, הוא שער תפנית. הפתח הרחב שבו עוברים כיום כלי רכב נפרץ עם בקור הקיסר הגרמני וילהלם השני, בשנת 1898. בהסכמי הפסקת האש עם ירדן בתם מלחמת העצמאות נקבע כי השער יכלל בשטח ההפקר, אך הוא נותר חסום עד למלחמת ששת הימים ב-1967, עת שחררה העיר העתיקה.

6. שער האריות נמצא בחומה המזרחית של ירושלים העתיקה, באזור הרבע המסלמי. בחזית השער חקוקים ברדלסים, המזיהים בטעות כאריות. במלחמת ששת הימים פרץ כוח חטיבת הצנחנים דרך שער זה לעיר העתיקה ושחרר את הר הבית.

7. שער הפרחים נמצא בחלק הצפוני של חומות ירושלים העתיקה. הוא נקרא כך בגלל שבוש השם המקורי בערבית, ומשום שהעטורים שבחזיתו נראים כמו פרחים. השער כנה גם "שער הורדוס", בשל אמונה מטעית כי ביתו של הורדוס אנטטיפס עמד בקרבת מקום.

8. שער ציון נמצא בחומה הדרומית של ירושלים העתיקה, על הר ציון, ומכאן שמו. השער קרוי גם "שער הרבע היהודי" בגלל קרבתו לרבע היהודי, "שער הנביא דוד" בגלל סמיכותו לקבר דוד, שעל-פי מסורות מאחרות מצוי בהר ציון, ו"שער היהודים". מסביב לשער אפשר לראות סימני ירי, תזכורת לקרבות הקשים שהתחוללו במקום במלחמת העצמאות. מבנה השער כשל שערי תפנית, למנע מתקפות מתפרצות.

9. השער החדש נמצא בחומה הצפונית של ירושלים העתיקה. זהו השער האחרון שנפרץ בחומה, עם התרחבות הבניה הנוצרית מחוץ לחומות (בשנת 1889), ומכאן שמו. בין מלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים היה השער סגור, שכן הוא היה על קו הגבול העירוני בין ישראל לירדן.

10. עיר דוד היא אתר ארכאולוגי בירושלים, שבו נמצאים שרידי העיר יבוס, אשר כבש דוד המלך, ושרידי עיר הבירה שבנה שם. אמנם עיר דוד נמוכה באפן משמעותי מההרים הסובבים אותה (הר הזיתים, הר הצופים, ארמון הנציב), אך יש בה כל התנאים ההכרחיים לקיומו של ישוב קדום: אפשריות הגנה, מקורות מים ותנאי דרך. עיר דוד שוכנת מחוץ לחומות העיר העתיקה, בדרומה, בלב הכפר סילוואן (כפר השילוח). בשנים האחרונות פועלת עממת "אלעד - אל עיר

פרק ב':

ספורן של השכונות הראשונות מחוץ לחומה

יציאת היהודים מחוץ לחומות העיר העתיקה החלה בשנת 1860. בשנה זו הגיע מגין היהודים בעיר ל-8,000 נפש, לאחר שעלית יהודים לירושלים מחוץ-לארץ ומערים אחרות בארץ הובילה לגדול באכלוסיה היהודית בעיר. עד אז התגוררו רב תושבי ירושלים בעיר המקפת חומה, משום ששם הרגישו בטוחים, אולם עתה עלה צורך לצאת מתחומי העיר העתיקה ולהקים שכונות חדשות, לאחר שהצפיפות הרבה הובילה להתקרות המחיה ושכר הדירה. בעיר העתיקה שררו גם תנאי תברואה קשים ונפוצו מחלות רבות, ותושביה בקשו אחר מקום מגורים נקי ומאורר יותר. בד בבד, השתפרו תנאי הבטחון מחוץ לחומות ואפשרו לתושבים להתגורר מחוץ לעיר מבלי לחשש.

נסקר את השכונות הראשונות מחוץ לחומה ואת מאבניהן

משכנות שאננים היא השכונה היהודית הראשונה שהוקמה בירושלים מחוץ לחומות העיר העתיקה. השכונה נוסדה ביזמתו של משה מונטיפיורי ב-1860, וכללה שני מבנים - בנין ארף ובו כ-16 דירות, ובנין קצר ובו ארבע דירות. כדי לעודד את המתישבים הראשונים להתגבר על הפחד מפני שודדים ולהתישב בשכונה, העניק להם מונטיפיורי תמיכה כספית ובה טחנת קמח שתשמש כמקור תעסוקה לתושבי השכונה. כיום משמש המקום כמרכז בין-לאומי לתרבות ולכנסים, ומשרת את המרכז למוזיקה בירושלים.

מחנה ישראל היא השכונה היהודית השנייה שנבנתה מחוץ לחומות, והראשונה שהקימו אנשי ירושלים עבור עצמם, בשנת 1868: יסדו אותה היהודים המוגרבים (המערביים), בעידודו של הרב דוד בן-שמעון (המכנה צוף דב"ש) שעלה ממרוקו לירושלים. השכונה נבנתה סביב חצר מרכזית שבה בור מים. במשך השנים נהרסו חלק מבתי השכונה, ואחרים נבלעו בין הבנינים שהוקמו סביב.

שכונת נחלת שבועה נוסדה בשנת 1869 ביזמת שבועה צעירים ירושלמים, אשכנזים בני המשפחות הוותיקות של ירושלים בעיר העתיקה. השבועה שאפו למצא פתרון למצוקת הדיור והגדול באכלוסית הרבע היהודי ולשפר את תנאי המחיה. השכונה נבנתה לארף הדרך הראשית מירושלים לפו (כיום רחוב פו), ובמלאת לה 120 שנה שפצה כמדורחוב ובו בתי קפה וחניות חפצי אמנות ומזכרות.

מאה שערים הייתה השכונה החמישית שנבנתה מחוץ לחומות ועם הקמתה הייתה לגדולה ביותר ולמרחקת ביותר ממרכז הישוב בעיר העתיקה. השכונה נוסדה בשנת 1874 על-ידי "חברת בוני ירושלים". בין מיסדיה יוסף ריבלין ויואל משה סלומון, שהיו בין מיסדי שכונת נחלת שבועה. כיום מתגוררים בשכונה יהודים חרדים, ששומרים בקנאות על הלבוש ועל אורחות החיים של תושבי ירושלים בעבר.

פרק ג':

לשון עברית, אישים, מבנים וערכים בירושלים.

1. משה מונטיפיורי

משה מונטיפיורי נולד בשנת 1784 בעיר ליוורנו שבאיטליה למשפחה יהודית-ספרדית אמידה, ובגיל צעיר עבר עם משפחתו לאנגליה, שם גדל והתחנך. בבגרותו השתלם במסחר. הוא עסק במסחר עם אחיו אברהם ועשה חיל בעסקיו. ב-1812 נשא את יהודית כהן, בת למשפחה עשירה. מונטיפיורי השתלב בעסקי בורסה ובטוח עם משפחת רוטשילד והתעשר מאד, עד כי בשנת 1824, בגיל 40, יכול היה לפרש ולהקדיש את כל זמנו לעשייה צבורית.

מונטיפיורי בקר בארץ-ישראל שבע פעמים. במאה ה-19 היו סיורים אלה רצופים קשיים וסכנות, הן בשל תנאי הבטחון והן בשל מצב הדרך. בתקופה זו שררו בארץ-ישראל עני ומחלות, ובקורו של מונטיפיורי תרם רבות לקיומן של הקהלות בארבע ערי הקדוש: ירושלים, צפת, טבריה וחיברון.

1. באוקטובר 1827 הגיע בפעם הראשונה לארץ-ישראל. הוא הפליג באנית מלחמה בריטית לאלכסנדריה. הוא חלה וסבל משנויי האקלים, ובמצרים התבשר על מצב הבטחון בארץ. בכל זאת שמח להמשיך במסע והגיע ליפו ואחר-כך לירושלים, שם מצא "חמשים משפחות ספרדים, ארבעים אשכנזים ומאתים אלמנות זקנות - בעני ובחסר כל". הוא ורעייתו הרימו תרומה לתושבי העיר ולמוסדותיה.

2. במאי 1839 הגיע שוב לארץ. הפעם החליט להקדיש את משאביו לעזרה ליהודים, לאחר ששמע מפיהם כי "עבודת האדמה היא הפתרון היחיד למצבם". הוא הגיע לארץ דרך נמל בירות, עבר בצפת ובטבריה ובכל עיר תרם מכספו לתושבים. הוא בקר בחברון, ובירושלים נאלץ לחנות בהר הזיתים בשל המגפות שפרצו בעיר. הפעם החליט לקדם בניה של מפעלי הרפואה, ולשם כך שלח רופא מלונדון וארגן חלקת תרופות חנם. פן החל ליום הקמת בתי מלאכה ומפעלי חקלאות.

3. בשנת 1849 התקבל בשמחה בירושלים. הוא תרם לקפת תמיכה ליולדות עניות, ולרכישת אריגים לתפירה ומכונת דפוס עבור ישראל ב"ק. כמו-כן הוסיף חלק למבנה של קבר רחל, וכך נוסד המבנה הקים עד היום על קברה. בשנת 1854 שלח לעיר מכונות להקמת בית אריגה, אך הנסיון לא הצליח.

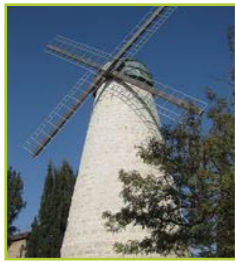
4. בשנת 1855 הגיע לארץ עם ירשה שקבל מהנדבון היהודי יהודה טורא. על אדמה שקנה מכספו בנה טחנת קמח, במטרה להוזיל את יצור הקמח עבור תושבי ירושלים. הוא הניח אבן פנה לבית-חולים, יסד בית-ספר לבנות וקנה פרדס גדול ליד יפו, שנקרא "גן מונטיפיורי".

5. בשנת 1857 גלה כי נסיונות ההתיישבות החקלאית כשלו. הוא הסדיר רשיון לבניית בית-כנסת והקים את בית-הכנסת "החרבה", והחליט לבנות את שכונת משכנות שאננים.

6. בבקורו בשנת 1865 נסה לקדם שוב את הישוב החקלאי בארץ, בין היתר בפקיעין.

7. בשנת 1875 בקר בפעם האחרונה בארץ-ישראל. הוא כבר היה בן תשעים והפעם הספיק לבקר רק במקומות הקדושים. הוא הביע שביעות רצון מהקמת השכונות בעיר ומהקמת בית-הספר החקלאי "מקנה ישראל".

טחנת הרוח במשכנות שאננים

טחנת הרוח שוכנת בפניסה לשכונת משכנות שאננים בירושלים, והיא המבנה הראשון שהוקם בה, ב-1858. זוהי טחנת קמח בגובה כ-18 מטרים, ובמתכנתה הנוכחית היא בעלת גוף עגל מאבן, ובראשה כפת מתכת. הטחנה נבנתה ביזמתו של משה מונטיפיורי, מעט לפני הקמתה של משכנות שאננים - השכונה היהודית הראשונה מחוץ לחומות העיר העתיקה. הטחנה הוקמה כדי לספק למתישבי השכונה מקור פרנסה, וכדי לספק לעניי ירושלים קמח בזול. את הטחנה הקים מהנדס טחנות, שאותו הזמין מונטיפיורי במיוחד מאנגליה.

אמנם הטחנה פעלה במשך כמעט עשרים שנה, מ-1858 עד 1876, אך סבלה מבעיות שונות כגון מחסור ברוח, מכון יקר ועדין ותחרות עם מכונות הקטור החדשות, ולבסוף השבתה.

בראשית שנות השמונים של המאה ה-20 הטחנה שפצה ונחזרה, ובתוף מבנה הוקם מוזאון לתולדות חייו של משה מונטיפיורי. במבנה אבן קטן בקרבת הטחנה הצב דגם הכרכרה אשר שמשה את מונטיפיורי במסעותיו בארץ-ישראל. כיום הטחנה היא אתר תירות מכר בירושלים.

"משכנות שאננים" - מאת תמר הירדני

"איזה נוף! התלהבה נעה וכונה את עדשת מצלמתה אל החומות.

"והאור, התמוגג אביחי, ריח בירושלים יש אור צלול כל-כף."

"אור הרים צלול כזו... פזם ירון, הייתי שמח לגור כאן."

"עכשו אתה מדבר כף, אמר אביחי, אבל אלו חית לפני 150 שנה, כששכונת משכנות שאננים נולדה, אני לא בטוח שהיית רוצה לגור בה."

"למה?" התפלאה נעה, שהפסיקה לצלם.

"משכנות שאננים הייתה השכונה היהודית הראשונה שנבנתה מחוץ לחומות ירושלים, השיב אביחי, "ובאותם ימים אנשים פחדו לצאת מבין החומות המגוננות ולגור בשכונה החדשה, בין שועלים, זאבים ושודדים."

"אז אני לא מבין למה הם בכלל בנו את השכונה הזאת, אמר ירון.

"יהודי ירושלים לא בנו בעצמם את משכנות שאננים, הסביר אביחי. "יוזם ומיסד השכונה היה יהודי עשיר מאנגליה בשם משה מונטיפיורי. הוא ראה שהיהודים סובלים מצפיפות וממחלות בתוף העיר, וחפש דרך לעזר להם. אך על-אף שהשכונה הייתה יפה ומרווחת, איש לא הסכים לגור בה."

"הפסד שלהם, פסק ירון. "ותרו על הנוף, על השקט ועל אור צלול כזו."

"וימה קרה בסוף?" הסתקרנה נעה, "האם הוא הצליח לשכנע אותם?"

"כן, השיב אביחי, "מונטיפיורי מצא דרכים מעניינות להרגיע את החוששים: הוא קרא לשכונה 'משכנות שאננים', כלומר 'ביתם של אלה שאינם פחדים'. הוא גם בנה את השכונה קרוב לעיר, כך שאפשר לראות ממנה את החומות ולהרגיש בבית. חוץ מזה, הוסיף אביחי והצביע על הבתים, "הוא בנה את הגגות בצורת חומה."

"כל הכבוד למונטיפיורי, מחא ירון כפיים, גם נדיב וגם חכם!"

"וגם עשיר, הוסיף אביחי. הוא רצה לשלם לבעל הקרקע הערבי כסף רב, אבל האיש לא הסכים. הנהג ידיו ואחי, אמר האיש למונטפיורי, את האדמה הזאת ירשתי מאבותי, ולא הייתי מוכרה לאיש אפילו בעבור אלפי לירות שטרלינג; אבל לך אתננה חנם אין כסף. מונטיפיורי הודה לו, ובכל זאת התעקש לשלם. לבסוף הסכים הערבי לקבל כסף, אבל אז נקב בסכום עצום של אלף לירות שטרלינג."

"ומונטיפיורי שלם?!" התפלא ירון.

"בנדאי, השיב אביחי, הוא לא רצה שאף-אחד יגיד אחר-כך שהמקום לא באמת שלו. 'רגע!' התלהבה נעה, 'אני מכירה עוד מישהו שהתעקש לשלם על מקום, ולא הסכים לקבל אותו חנם!'"

2. בית-הספר "למל"

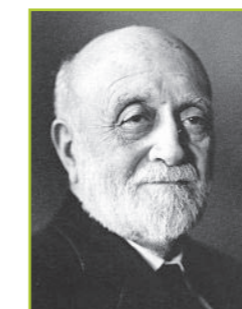

הכניסה לבית-הספר

בית-הספר "למל" נוסד בעיר העתיקה באמצע המאה ה-19 בכספי משפחת למל, משפחת יהודים עשירה מוינה שבאוסטריה. עם התרחבות הישוב היהודי מחוץ לחומת העיר העתיקה, נבנה עבור בית-הספר מבנה חדש בשכונת זכרון משה.

בית-הספר "למל" היה בית-הספר המודרני הראשון בירושלים. עד שנוסד, התחנכו בני העיר ירושלים בחנוף המסרתי והנתיק, שהתבסס על שנון ולמוד של כתבי הקדש בלבד. המוסד החדש שנה את שיטת הלמוד ושלב במערכת השעורים גם למודי מדעים ושפות. יזמה זו נתקלה בהתנגדות עזה מצד רבנים בירושלים, שחששו מפני פריצת הערכים היהודיים והחדרת תרבות זרה אל החנוף. הם נהלו מאבק קשה בבית-הספר ובהורים ששלחו אליו את ילדיהם, אבל הצלחתם הייתה חלקית; בית-הספר חולל מהפך בחנוף בירושלים, ואחריו נוסדו בתי-ספר מודרניים נוספים, שקלטו רבים מילדי ירושלים והשפיעו על אפיה של ירושלים החדשה. כיום משמש בנין בית-הספר כמוסד חנוף לקהלה החרדית.

3. דוד ילין

דוד ילין (1864-1941) היה מורה, חוקר עברית ואיש ציבור, מראשי הישוב, ממייסדי הסתדרות המורים וועד הלשון העברית, וממקימי שכונת זכרון משה בירושלים.

ילין נולד בשנת 1864 בירושלים למשפחה ירושלמית ידועה ונקרא על-שם סבו, שעלה מפולין עם משפחתו בשנת 1834. אביו היה יהושע ילין, ממייסדי שכונת נחלת שבועה, ואמו הייתה בת למשפחת עולים מעיראק. הוא התחנך ב"חדר" ובהמשך למד בישיבת "עץ חיים". בשנת 1882 היה התלמיד האשכנזי הראשון בבית-הספר "כל ישראל חברים".

בהיותו בן 14 בלבד כתב עתון משלו תחת השם "הר ציון". כמו-כן כתב בשנת 1878 בעתון "הלבנון",

ולאחר מכן בעתונים נוספים: "המגיד", "המליץ" ועוד.

בשנת 1890 יסד, יחד עם אליעזר בן-יהודה, את ועד הלשון העברית (שהפך לימים לאקדמיה ללשון העברית). בן-יהודה נבחר לכהן כנשיא הוועד, והחברים בו היו ילין, הרב חיים הירשנזון, זאב יעבץ, אברהם משה לונץ, הרב יעקב מאיר (לימים הראשון לציזן) ויחיאל מיכל פינס. הוועד פעל במשך כשנה, התפרק ונוסד שנית בשנת 1904 בידי המורים העבריים, שעמדו בפני קשיים גדולים בשמוש בשפה העברית לצורך הוראה. ילין עמד בראשו כנשיא שני עד מותו.

בשנת 1913, במהלך מלחמת השפות שהסעירה את הישוב, פרש ילין מבית-המדרש למורים שהיה שייך לחברת "עזרה", שתכננה להקים את הטכניון ולכונן בו למודים בגרמנית. ילין יסד את "בית-המדרש למורים העברי", שהפך לסמינר למורים שבשכונת בית הכפר ונקרא כיום "המכללה לחנוף על-שם דוד ילין".

בשנת 1917, בעצומה של מלחמת העולם הראשונה, הגלו ילין ובני משפחתו לדמשק. המשפחה שהתה בעיר כשנה, במהלכה נפטר הבן שמריהו ממחלת הטיפוס.

בשנים 1920-1928 כהן ילין כנשיא אספת הנבחרים וכראש הוועד הלאומי. בשנת 1925, עם פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, הזמן ללמד דקדוק עברי ושירה עברית מימי הביניים. בשנת 1936 נתמנה לפרופסור לספרות באוניברסיטה. ילין כתב ספרים בחקר הלשון, בהיסטוריה ובספרות ימי הביניים.

בית ילין במוצא

בית ילין במוצא מסמל את ראשית ההתיישבות החקלאית בארץ-ישראל. משפחת ילין היא מהותיקות והידועות בירושלים ובארץ-ישראל. המבנה שפץ ונערכו בו עבודות שמור נרחבות.

4. מלחמת השפות

אליעזר בן-יהודה, מראשי הלוחמים במאבק למען השפה העברית

בשנת תרע"ד (1913), שנה לאחר הנחת אבן הפינה לטכניון בחיפה, פרץ וכוח סוער על שפת ההוראה בו. הבעיה הייתה מרכזת במיחד, מכיון שהטכניון התעתד להיות המוסד האקדמי הראשון בארץ, ונועד ללמודי הנדסה וטכנולוגיה, המבססים על משגים מקצועיים ועל ספרות מקצועית. נציגי חבר הנאמנים מטעם האגודה המיסדת - "אגדת העזרה של יהודי גרמניה" - החליטו כי "אין קובעים שפת למוד רשמית מחיבת בכל המקצועות של המוסד", וכך למעשה הכריעו כי הלמודים בטכניון יתקיימו בגרמנית ולא בעברית.

החלטה זו עוררה סערה בקרב הציבור היהודי בארץ, שהתנגד לה וראה בה נסיגה חמורה מהגשמת הציונות. הישוב היהודי בארץ-ישראל החליט לצאת למאבק בהחלטה, ובאגדת "העזרה", ולהלחם על תחית השפה העברית ועל הזהות הלאומית של הישוב העברי. בראש המאבק עמדו תלמידי הסמינרים למורים, אנשי מפלגת הפועלים "הפועל

הצעיר" וכן מורי יפו. הנאבקים היו תוף זמן קצר לתנועת המונים; תלמידים רבים בבתי-ספר ובמוסדות חנוף של "העזרה" פתחו בשביתה, וכאשר צעד זה לא הועיל - הודיעו רבים מן המורים על התפטרותם. במאמר שהתפרסם ב-1914 נכתב כי "מעולם עוד לא הייתה תנועה כל-כך חזקה בארץ, ומעולם עוד לא הראה הישוב החדש את כוחו להגן על ענייניו כמו בימים אלה."

"מלחמת השפות", שפרצה בתחלת חדש חשון תרע"ד, נמשכה ששה שבועות והעסיקה את עמודי החדשות של עתונות התקופה, ובכלל זה את בטאוני "הפועל הצעיר" ואת העתון הירושלמי "החרות", שפרסם את הנאומים מאספות העם המרבות שנגערכו באותה תקופה. "מלחמת השפות" הסתיימה בנצחונה של השפה העברית, תחלה ביפו ואחר-כך בירושלים. ביפו החלט על יסודו של בית-ספר עברי חדש. כל מורי "העזרה" התפטרו ועברו ללמד בבית-הספר העברי, שזכה לתמיכת ההסתדרות הציונית העולמית. בירושלים הצליחה אגדת "העזרה" להתגבר בכוח על שביית המורים, אף תגובה זו רק עודדה את אנשי ירושלים לפעל להקמת בתי-ספר עבריים ובכללם - בית-מדרש עברי למורים בעיר (כיום "מכללת דוד ילין").

העברית נחלה נצחון רשמי ב"מלחמת השפות" כשנתים לפני פתיחת הלימודים בטכניון: בשנת תרפ"ב (1922) הכריזה ממשלת המנדט הבריטי על העברית כשפה רשמית בארץ-ישראל, לצד האנגלית והערבית.

5. ירושלים של זהב

"כפר השוק ריקה"

"ירושלים של זהב" הוא שיר על ירושלים, שאותו חברה והלחינה נעמי שמר (1930-2004) - פזמונאית, מלחינה וזמרת ישראלית, וכלת פרס ישראל לזמר עברי. השיר היה מרגעי השיא בקריירה המוזיקלית של שמר ונחשב לאחד השירים האהובים ביותר בקרב הצבור הישראלי ובקרב יהודים בעולם כולו, וכן לאחד מהפזמונים הישראליים המפורסמים בעולם. השיר נולד כאשר טדי קולק, ראש עיריית ירושלים באותה עת, החליט להזמין שיר מיוחד על ירושלים לכבוד "פסטיבל הזמר והפזמון" לשנת תשכ"ז שנגערך במוצאי יום העצמאות, 15 במאי 1967, בבנייני האמה בירושלים.

"ירושלים של זהב" היה במקור כנוי לתכשיט לראש שעליו הייתה חקוקה תבנית ירושלים, שלפי המסורת נתן התנא רבי עקיבא לאשתו רחל על שעודדה אותו ללמוד תורה. השיר מתאר את מצבה של ירושלים באותה עת, לפני מלחמת ששת הימים, כאשר הייתה חצויה על-ידי חומה: "העיר אשר בדרך יושבת ובלבה חומה". משפט זה מזכיר פסוק ממגלת איכה: "איכה ישבה בדרך העיר" [איכה א, א], כמו גם המשפט "איכה יבשו בורות המים". קשור זה עם המקורות מעניקה לשיר משמעות של קינה.

החומה המתארת בשיר כנתי "הקו העירוני", והפרידה בין ממלכת ירדן ומדינת-ישראל. במזרח העיר, מעבר לחומה, שכנו אז המקומות הקדושים ליהדות - הכתל המערבי ובית העלמין היהודי העתיק בהר הזיתים - והיו בלתי נגישים ליהודים.

לחן השיר מבסס על טעמי המקרא ונפרת בו השפעה משירת "תור הזהב של יהדות ספרד", למשל "לכל שיריך אני כנור", בעקבות "אני כנור לשיריך" בשירו של רבי יהודה הלוי.

בתחלה כתבה שמר שלושה בתים בלבד לשיר. שלושה שבועות לאחר שהושר לראשונה בפסטיבל, פרצה מלחמת ששת הימים, שבמהלכה אחדו שני חלקי ירושלים. לאחר ששמעה ברדיו את הצנחנים השרים את שירה ליד הכתל, הוסיפה שמר בית חדש לשיר, ובו תארה את מצב העיר אחרי המלחמה. אם בתחלה נכתב "איכה יבשו בורות המים" ו"אין פוקד את הר הבית", בבית החדש נכתב "חזרנו אל בורות המים" ו"שופר קורא בהר הבית". בחדשים שאחרי המלחמה ובשנים שבין המלחמות קנה לו השיר שם והפך למעין המנון-משנה, והיו שאף קראו להפכו להמנון הלאומי החדש.

ירושלים של זהב
נעמי שמר

אור הרים צלול כִּין ורח ארנים, נשא ברוח הערבים עם קול פעמונים.	איכה יבשו בורות המים, כפר השוק ריקה, ואין פוקד את הר הבית בעיר העתיקה.	כִּי שִׁמְךָ צוּרְבֵי אֶת הַשָּׁפְתִים כְּנִשְׁקַת שָׁרְךָ; אם אֲשַׁכַּח יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר כָּלָה זָהָב.
ובתרדמת אילן ואבן, שבויה בחלומה, העיר אשר בדרך יושבת ובלבה חומה.	ובמערות אשר בסלע מיללות רוחות, ואין יורד אל ים המלח בדרך יריחו.	ירושלים של זהב... חזרנו אל בורות המים, לשוק ולכפר, שופר קורא בהר הבית בעיר העתיקה.
ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אור, הלא לכל שיריך אני כנור.	אף בבואי היום לשיר לך ולך לקשר כתרים, קטנתי מצעיר בנך ומאחרון המשוררים.	ירושלים של זהב... ובמערות אשר בסלע אלפי שמשות זורחות, נשוב נרד אל ים המלח בדרך יריחו.

ירושלים של זהב...

חידון הילדים ירושלים שלי

לתלמידי כיתות ה' במערכת החינוך

מפגש עם העיר ירושלים לדורותיה, הלשון העברית, אישים, מבנים וערכים

המקרה בהפקת תנועת "מבראשית"

עורכים: יקי מנדלסון, צבי נאמן **כתיבה:** ד"ר אייל דוידסון **השלמות וליווי מקצועי:** ד"ר יוסי שפנייר **בקרת תוכן:** ד"ר מיכאל גרינצוויג **צוות היגוי ותוכן:** ועדת חידון הילדים הארצי- משרד החינוך, מנהל חברה ונוער, המנהל הפדגוגי והאגף לחינוך יסודי, מנח"י- פסיפס ירושלמי, תנועת מבראשית.

מדינת ישראל
משרד החינוך

עיריית ירושלים

מרכז חידון ירושלים שלי במנהל חברה ונוער **כתובת:** משרד החינוך דבורה הנביאה 2 ירושלים. **טלפון:** 02-5603391 **פקס:** 02-5603886
כתובת דוא"ל: shlomove@education.gov.il **אתר האינטרנט:** www.edu.gov.il/jeh